

Dynamika a reprodukce sociálně třídní struktury Prahy

Hlavní město socialistické společnosti neovlivňuje sociálně ekonomický vývoj země jen vahou své populace a koncentrací významných činností. Jeho specifický vliv spočívá také v tom, že ve své sociálně třídní struktuře k sobě váže a organicky propojuje ty nejprogresivnější společenské složky, stimuluje jejich součinnost a jednotu, obnovovanou a rozvíjenou každodenní výrobní činností a sdílením společných potřeb a zájmů.

Konstitutivní složkou sociálně třídní struktury hlavního města ČSSR je politicky a ekonomicky vyspělá dělnická třída, nesoucí v sobě nahromaděnou zkušenost celých generací průmyslových výrobců. Její váha a kvalitativní rysy opravňují Prahu nejen k tomu, aby byla jedním z nejvýznamnějších průmyslových center země, ale také k tomu, aby byla reálným hlavním městem socialistické společnosti, v níž má dělnická třída trvale vedoucí úlohu. S dělnickou třídou je stále úže spjata socialistická inteligence, společenský nositel závažných řídicích, kulturních a sociálních funkcí. Její koncentrace v hlavním městě je nutnou podmínkou rozvoje činností, nezbytných pro komplexní rozvoj socialistické společnosti.

Základem všech platných úvah o zdrojích a směrech rozvoje velkoměsta musí být jejich sociálně třídní určitost. Z toho plyne důležitost zkoumání dynamiky sociální struktury a uplatnění sociální dimenze jako podstatné diferenciální charakteristiky ve všech oblastech městského života. V tomto směru jsme ovšem teprve na počátku systematického výzkumu, zaměřeného na rozbor souvztažnosti základních životních sfér obyvatel velkoměsta v komplexu sociálně ekonomických determinací. Pokusíme se shrnout alespoň

některé poznatky a hypotézy týkající se sociálně třídní dynamiky pražské populace tak, aby mohly být formulovány problémy a směry další analýzy.

1. Nová kvalita sociální struktury

Základnou socialistických přeměn v sociální struktuře Prahy byla třídní struktura kapitalistického velkoměsta, charakterizovaná polaritou proletariátu na straně jedné, a buržoazii a s ní spjatou inteligencí na straně druhé. Jaký je hlavní charakter změn, které do sociálně třídní struktury pražské populace vnesl socialistický rozvoj města? To je otázka, na kterou je třeba hledat odpověď přinejmenším ve třech různých rovinách: první představují základní přesuny v proporcích zastoupení jednotlivých společenských tříd a skupin; druhou reprezentují proběhlé a probíhající kvalitativní změny rozhodujících sociálních složek populace; třetí je specifická genetická struktura dnešního sociálně třídního složení, zdroje a směry jeho další reprodukce.

V tabulce 1 je uveden nejhrubší obraz vývoje sociální struktury ekonomicky aktivních obyvatel Prahy od třicátých let do dnešní doby. Komparabilita jednotlivých let není úplná,¹ takže je poněkud podceňen reálný přesun od dělnických profesí k zaměstnaneckým. Data sčítání nedovolují rovněž hlubší strukturaci skupiny zaměstnanců podle složitosti vykonávané práce nebo podle stupně odborné kvalifikace. Sledujeme-li sociální dynamiku ve dvou poválečných dekadách, ukazuje se jejich dosti odlišný charakter. V padesátých letech proběhly rozhodující přesuny mezi sociálními třídami a skupinami — byla likvidována početná buržoazie a malo-

¹ V údajích let 1930, 1947 a 1950 zahrnujeme do skupiny zaměstnanců kromě úředníků také zřizovatele (resp. dílovedoucí a zřizovatele), což je kategorie,

jejíž menší část spadá podle pozdějších censů pod dělníky. Tím je skupina zaměstnanců fakticky nadceňena.

Tabulka 1: Ekonomicky aktivní obyvatelstvo podle sociálních skupin v letech 1930—1970 (v %)

Sociální skupina	1930	1947	1950	1961	1970
Dělníci	38,3	36,9	38,2	43,8	42,7
z toho: průmysloví dělníci	22,6	23,9	20,9	21,8	14,5
Zaměstnanci	40,6	50,7	54,0	52,3	52,0
Družstevníci	—	—	—	3,2	4,1
Samostatní	12,5	12,3	7,7	0,6	0,6
Ostatní a nezjištěno	8,6 ¹	0,1	0,1	0,1	0,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Podíl žen v ekonomicky aktivním obyvatelstvu	37,2	33,8	36,0	44,7	48,1
Podíl ekonomicky aktivních obyvatel v populaci	49,6	45,4	44,0	51,6	53,8

Prameny: Sčítání lidu 1930, 1950, 1961, 1970, *Soupis obyvatelstva 1947*.

¹ Hlavně služebnictvo.

buržoazie, vzrostla dělnická třída, zformovala se skupina družstevních výrobců a došlo také k růstu zaměstnaneckých kategorií pracujících, který naše meziklasová komparace zakrývá. V šedesátých letech se hlavní váha sociálních pohybů odehrává uvnitř nově zformovaných společenských skupin — uvnitř dělnické třídy narůstá podíl stavebních dělníků a manuálních pracovníků terciárního sektoru,² uvnitř zaměstnaneckých kategorií roste podíl odborně vzdělaných příslušníků inteligence. Všechny tyto přesuny jsou ve skutečnosti mnohem větší než naznačují relativní údaje, protože se uskutečňují v podmínkách absolutního růstu ekonomicky aktivní části pražské populace, daného jednak demografickým růstem města, jednak zvyšující se intenzitou ekonomického zapojení.

Porovnáme-li podrobněji členěná data za léta 1947 a 1970, setkáváme se s velkou jevovou kontinuitou sociální struktury hlavního města. Na počátku socialistického vývoje představovali proporcčně největší složky průmysloví a stavební dělníci (24 % ekonomicky aktivních obyvatel) a inteligence v oblasti školství, kultury, zdravotnictví a správy (16 %). K jádru dělnické třídy se přimykaly další dělnické kategorie v nevýrobních odvětvích (12 %), a do určité míry i početná skupina tzv.

zřízenců, jejichž sociální postavení se blížilo postavení proletariátu. V roce 1970 má opět největší váhu průmyslové a stavební dělnictvo (20 %) a zaměstnanci ve sféře školství, kultury, správy, zdravotnictví, vědy a výzkumu (26 %). Charakter těchto společenských skupin se však v socialistickém vývoji hluboce proměnil — nejde o sociální seskupení oddělená od sebe bariérami odlišných ekonomických zájmů, sociálního postavení a životního způsobu, nýbrž o sociální skupiny s objektivně totožnými dlouhodobými zájmy, rozvíjející se v kontextu překonávání sociálních rozdílů a vyrovnávání životních podmínek. Dělnická třída se z vykořisťované části společnosti stala hybnou silou rozvoje, jehož perspektivou je překonání všech třídních rozdílů, rozvoj společnosti jako celku a každého jedince jako plně, socialistické osobnosti. Inteligence se nově zformovala na sociální bázi dělnické třídy a v základních intencích socialistického rozvoje.

Rámec těchto hlubokých změn přirozeně nebyla sociální struktura hlavního města, ale struktura celé československé společnosti, v jejímž kvalitativním rozvoji však pražská dělnická třída a pokroková inteligence sehrály velmi výraznou úlohu. Nebudeme se zde zabývat dynamikou společenské sociální struktury (viz k tomu Charvát 1975) — naznačíme jen

² Sčítání lidu 1970 vnáší do vývojových dat určité zkreslení, protože proti dřívějším censům je daleko více provozních pracovníků obchodu řazeno mezi

dělníky. Tím je dynamika této kategorie do určité míry nadhodnocena.

dva typy změn, charakterizující vývoj Prahy právě v souvislosti se socialistickými přeměnami.

Pro sociální vývoj v kapitalistickém Československu byla charakteristická značná preference Prahy, prosazovaná na úkor rozvoje jiných měst a oblastí a dále rozevírající již beztak značné územní difference. Po dlouhodobé stagnaci jako provinčního města monarchie se Praha v novém státě rychle rozvíjela jako mocenské a reprezentační centrum národní buržoazie, opírající se o moderní průmyslovou základnu a koncentrovaný kapitál. Tomu odpovídal demografický a stavební růst města, územní zejména v mezikrizovém období dvacátých let. Rozsáhlá imigrace pozvedla celkový roční přírůstek obyvatelstva v letech 1920—1929 na 24 osob na 1000 obyvatel, a Praha, která měla podle sčítání lidu v roce 1921 677 tisíc obyvatel, dosáhla v roce 1939 1 miliónu. Na přelomu dvacátých a třicátých let kulminovala bytová výstavba: roční přírůstky bytů přesáhly 10 tisíc. V třídní struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva narůstaly především kategorie nemanuálních pracovníků, nesrovnatelnost sčítání z let 1921 a 1930 však nedovoluje specifikovat je přesněji: v roce 1921 bylo z výdělečně činných Pražanů 182 tisíc dělníků a učedníků, 79 tisíc úředníků a 47 tisíc příslušníků buržoazie a maloburžoazie; v roce 1930 bylo 180 tisíc dělníků a učedníků, 99 tisíc úředníků, 52 tisíc příslušníků buržoazie a maloburžoazie, avšak navíc ještě 70 tisíc zřízenců.³ V těchto procesech vyrostla Praha jako dosti jedinečné město, nechávající za sebou jak ostatní velká města, tak zejména stagnující oblasti země.

Socialistická společnost nejenže nepokračovala v této politice vedoucí k udržování a prohlubování územních diferencí, nýbrž orientovala se na záměrné překonávání zděděných rozdílů. Proto rostla jiná velká města daleko rychleji než Praha, proto byly stavební inves-

tice rozdělovány především ve prospěch ekonomicky nevyvinutých oblastí. Důsledkem bylo relativní zaostávání Prahy, která se v některých směrech postupně dostala za rychleji rostoucí velká města a někdy i pod společenský průměr. Z toho vyplývá i poměrně pomalý pohyb sociálního složení, nesrovnatelný se sociální dynamikou Ostravy, Bratislavy nebo Košic, a také některé zvláštnosti v sociální genezi jednotlivých společenských skupin (které jsou mezigeneračně a vnitrogeneračně stabilnější než jinde) i v některých rysech jejich sociálního postavení.

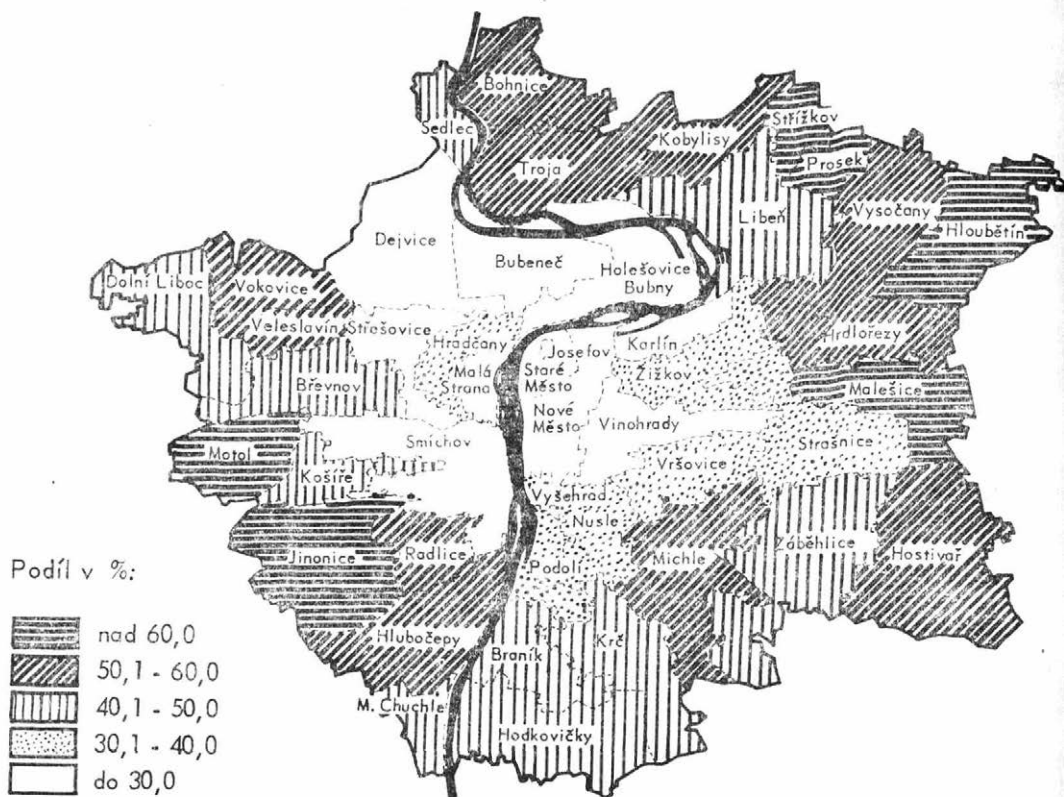
Vzhledem k úspěšným výsledkům vyrovnávacích procesů se ekonomická a sociální dynamika Prahy dostává s počátkem sedmdesátých let znovu, a to velmi naléhavě, na pořad dne. A je opět charakteristické pro socialistickou společnost, že otázka její zrychlené výstavby se stává celospolečenským úkolem, v němž nejen ekonomická, ale také sociální struktura hlavního města velmi intenzivně interaguje s ekonomickou a sociální strukturou jiných měst a celé společnosti. V historii Prahy těžko najdeme období, v němž by se ekonomické a sociální vazby k celé společnosti projevovaly tak silně a měly tak výrazné účinky na dynamiku sociální struktury Prahy.

To, co se týká prohlubování a vyrovnávání územních diferencí mezi Prahou a ostatní společností, proběhlo ovšem i v samém rámci hlavního města, v jeho ekologické struktuře. V kartogramu 1 je ukázán jen jediný aspekt územně fixovaných sociálních diferencí, podíl osob příslušejících k dělnické třídě v celé populaci.⁴ Většina pražských čtvrtí měla poměrně vyhraněnou sociální tvářnost: centrum (především Staré město, Nové město a Vinohrady) byly především buržoazní a maloburžoazní (okolo 40 % osob příslušelo ke skupině samostatných), nové čtvrti rozrůstající se na severozápadě Prahy (zejména Dejvice, Bubeneč, Střešovice) byly výrazně úřednické (35—40 % obyvatel příslušelo k této sku-

³ V sociální klasifikaci censusu 1921 nebylo použito kategorie zřízenců. Odhadujeme, že zhruba třetina pracovníků do ní zařazených spadala předtím mezi dělníky a zbývající část mezi úředníky. Její početnost tak manifestuje především růst kategorií nemanuálních pracovníků.

⁴ Z důvodů srovnatelnosti dat se všechny karto-

gramy týkají Prahy v hranicích platných od roku 1922 (tzv. Velká Praha) v podstatě až do roku 1968. Ze stejného důvodu je území členěno ne podle měnicích se správních obvodů, ale podle katastrálních území, respektujících historické formování jednotlivých obcí, postupně přičleňovaných k Praze.

pině), prstenec okrajových čtvrtí byl převážně dělnický — podíl dělníků v populaci přesahoval na Proseku, v Hloubětíně, Strážkově, Malešicích, Jinonicích a Motole 60 %. Zastoupení dělnictva podle katastrálních území se v roce 1930 pohybovalo (pomineme-li dolní extrém nepatrného Josefova s necelými 7 % dělnické populace) od 17 % (na Vinohradech a v Bubenci) až po 72 % (na Proseku).

I v tomto směru přináší socialistický vývoj velmi podstatné vyrovnání. Podíl dělníků v populaci výrazně vzrostl (z 32,6 % v roce 1930 na 44,2 % v roce 1970) a markantně se zmenšily dřívější rozdíly. Vyjdeme-li ze srovnatelného členění Prahy podle katastrálních území, pak jestliže

v roce 1930 by se bylo muselo přestěhovat 14,8 % dělnické populace, aby bylo dosaženo rovnosti v jejím průměrném zastoupení, v roce 1970 činil příslušný podíl pouze třetinu této hodnoty (5,1 %).⁵ I když je toto porovnání velmi zajímavé a nepochybně přesvědčivé, musíme je hodnotit jako aspekt mnohem hlubších a složitějších procesů, které výrazně pozměňují charakter nominálně stejných společenských skupin a tím i charakter reálných vztahů, které z prostorového oddělení či promísení vyplývají. Jsou to procesy, jež musíme zkoumat na úrovni dynamiky hlavních sociálních skupin a v rovině vztahů, které plynou z místa těchto skupin v celkovém společenském uspořádání.

⁵ Index segregace, měřící vzdálenost mezi prostorovým rozložením jedné kategorie obyvatelstva a populace celkem, aplikoval na data o Praze poprvé J. Musil (1957). Příslušný vzorec je následující:

$$I = \frac{1}{2} \sum_{x=1}^n (x_i - y_i)$$

kde y_i je v našem případě podíl dělnické populace v daném katastru a x_i podíl populace celkem.

2. Sociální rozvoj dělnické třídy

Přes změny, jimiž prošla sociálně třídní struktura Prahy v období socialistického vývoje, můžeme konstatovat, že dělnická třída jako celek a průmyslové dělnictvo jako její jádro zůstávají největšími sociálně homogenními a koncentrovanými složkami a klíčovými hybnými silami této struktury. Dělnická třída hlavního města pod vedením komunistické strany sehrála svou historickou roli v převratných dnech Února 1948, a její význam se nezmenšil ani v dalších obdobích budování socialismu. V současné etapě především rozvíjí a uplatňuje svou vedoucí úlohu v souvislosti s vědeckotechnickým pokrokem ve výrobě — k tomu ji opravňuje její ekonomická a politická vyspělost, její sepětí s jedním z největších průmyslových potenciálů země.

V letech 1950—1970 stoupl počet dělníků bydlících v Praze ze 156,6 na 248,0 tisíc, přičemž jejich složení prošlo některými změnami. Při zachování rozhodujícího podílu průmyslových dělníků se jejich zastoupení snížilo ve prospěch dělníků ve stavebnictví, dopravě a obchodu. Složení podle pohlaví se nezměnilo, avšak věková struktura se výrazně rozevřela od středního věku směrem k mladším i ke starším věkovým kategoriím. Proběhlé změny zanechávají svou stopu v současném demografickém složení jednotlivých skupin dělnické třídy. Pro muže je charakteristické vysoké zastoupení průmyslových a staveb-

ních dělníků (podle dat sčítání lidu 1970 to bylo 35 % a 18 % z celku společenské skupiny dělníků-mužů), u žen jsou to především průmyslové dělnice a pracovnice obchodu a veřejného stravování (32 % a 18 % z celku dělnic). Směrem k mladším kategoriím u mužů klesá podíl průmyslových dělníků, zejména ve prospěch stavebních profesí; u žen však podíl dělnic v průmyslu narůstá, přičemž se současně zvýrazňuje zastoupení pracovnic obchodu a služeb. Pokud jde o účast v průmyslové práci, složení mužské a ženské části dělnické třídy je v mladších kategoriích v podstatě stejné, zároveň však podíl žen v celkovém počtu dělníků v těchto kategoriích výrazně poklesl. Demografický obraz složení dělníků a jejich zastoupení v celku ekonomicky aktivních obyvatel tak naznačuje významné posuny a změny, poznamenávající nové rysy reprodukce dělnické třídy v Praze, i problémy, které je třeba z hlediska věkově vyrovnané bilance dělnické třídy řešit.

Dělníci hlavního města se vyznačují vysokou kvalifikovaností, i když i v tomto směru významně zapůsobil vyrovňovací procesy. Podle šetření kvalifikovaných dělníků a provozních pracovníků z r. 1974 získalo z celku dělníků 80 % kvalifikaci vyučením nebo delší než pětiletou praxí (v průměru ČSSR 82 %), 37 % jich bylo vyučeno v oboru práce (ČSSR 32 %) a 21 % jich bylo zařazeno do 7.—8. třídy tarifně kvalifikačního katalogu (ČSSR 17 %).

V tabulce 3 uvádíme některé údaje o slo-

Tabulka 2: Dělníci podle odvětví, pohlaví a věku v letech 1950 a 1970 (v %)

Odvětví	Celkem		Podíl žen		Do 29 let		Nad 50 let	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
Průmysl	54,8	33,9	35,0	39,6	36,8	35,6	14,3	24,9
z toho: strojírenství								
a kovodělná výroba	23,5	19,0	23,8	33,4		36,8		22,0
Stavebnictví	6,2	11,9	6,6	9,9	25,3	46,6	20,3	19,2
Doprava ¹	5,0	9,9	12,1	20,0	21,4	40,2	14,7	25,2
Obchod a veřejné stravování ²	11,9	17,9	47,5	66,2	23,6	33,6	22,7	30,3
Ostatní	22,1	26,4	71,4	51,3	20,6	30,6	36,9	32,8
Celkem	100,0	100,0	41,6	42,0	30,2	35,7	20,7	27,3

Prameny: Sčítání lidu 1950 a 1970

¹ V roce 1950 včetně spojů

² V roce 1950 včetně peněžnictví a pojištnictví

Tabulka 3: Kvalifikovaní dělníci a provozní pracovníci podle oborů a kvalifikačních charakteristik v roce 1974 (v %)

Učební obor	V oboru vyučení	V oboru pracují	Vyučení v oboru práce	Pracují v oboru vyučení	Zařazení do 7.—8. třídy TKK
Hornictví	0,6	0,2	49,3	16,1	38,2
Hutnictví	0,2	0,1	38,5	12,4	38,5
Chemie	0,5	1,6	20,6	59,3	15,6
Strojírenství a kovodělná výroba	33,4	28,6	71,9	56,1	36,8
Elektrotechnika	11,0	11,9	78,7	77,6	36,6
Stavebnictví	14,2	15,5	76,9	76,5	18,3
Stavební hmoty	0,3	0,2	56,4	37,8	39,7
Zpracování dřeva a výroba hudebních nástrojů	2,7	2,6	69,3	60,2	17,2
Polygrafie, zpracování papíru, filmu a fotografie	2,7	3,4	69,0	78,7	35,5
Textil a oděvnictví	7,6	4,6	72,1	39,7	12,5
Zpracování kůže a výroba obuvi	1,6	1,4	64,0	51,6	18,7
Potravinářství	2,9	2,8	48,6	42,3	12,8
Zemědělství a lesní hospodářství	1,7	2,2	35,5	29,8	5,6
Doprava a spoje	1,0	3,1	12,5	37,1	24,0
Obchod a pohostinství	18,6	20,7	71,4	72,4	17,8
Rukodilná, umělecká a řemeslná výroba	0,9	1,1	61,3	68,5	37,4
Celkem	100,0	100,0	68,6	62,5	26,0
Z toho ženy	26,6	34,2	54,2	63,5	9,0

Pramen: Šetření kvalifikovaných dělníků a provozních pracovníků 1974

žení dělníků a provozních pracovníků podle oborů a využití jejich kvalifikace.⁶ Ukazuje se výrazná koncentrace dělníků ve strojírenských a kovodělných oborech, v nichž pracuje třetina vyučených dělníků. Na dalších místech stojí dělníci v elektrotechnických, stavebních a textilních oborech a provozní pracovníci obchodu a veřejného stravování.⁷ Všechny klíčové obory pražské ekonomiky jsou rovněž v popředí pokud jde o kvalifikační obsazení dělnických pracovních míst, které ve směr přesahuje 70 % dělníků vyučených v oboru, ve kterém pracují. Sledujeme-li využití kvalifikace získané vyučením, je v průměru nižší než kvalifikační obsazení míst; nízká je zejména ve strojírenských a kovodělných oborech, kde přes trvalé napětí v bilanci kvalifikovaných pracovní-

ků jen o málo přesahuje polovinu pracujících v oboru vyučení. Složení dělníků pracujících v různých oborech dokresluje naši představu o kvalifikační úrovni a její diferencovanosti — nejpriznivější složení je v rozhodujících průmyslových oborech (s výjimkou tradičně vyspělé polygrafie); s větším zastoupením nižších kvalifikačních tříd se setkáváme zejména ve feminizovaných oborech lehkého průmyslu, obchodu a služeb.

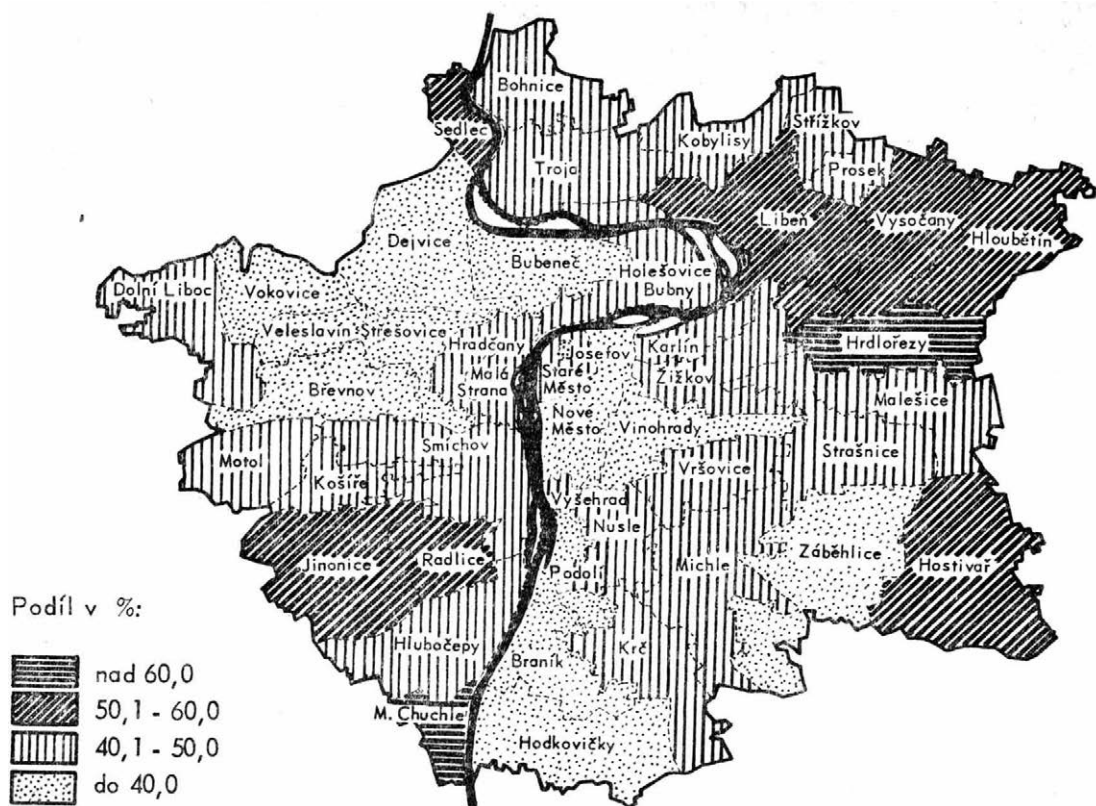
Kvantitativní a kvalitativní rozvoj dělnické třídy v Praze můžeme dokumentovat i na datech zachycujících dynamické období počátku sedmdesátých let. Podle šetření kvalifikovaných dělníků a provozních pracovníků vzrostla v letech 1971 až 1974 tato základní složka pražských pracujících o 10 %, přičemž rozhodující

⁶ Údaje se týkají pouze dělníků vyučených nebo pracujících v dnes existujících učebních oborech. Tato část představuje z celku šetřených dělníků 54 %. Z ostatních vyčerpávají 26 % kvalifikovaní dělníci v ostatních povoláních a 20 % nequalifikovaní a pomocní dělníci.

⁷ Dělníci Prahy jsou zastoupeni v celku dělníků

ČSSR (při průměrném zastoupení 6,8 %) nejvíce v těchto oborech: polygrafie 24,4 %, obchod a pohostinství 13,1 %, elektrotechnika 10,7 %, stavebnictví 10,1 %, strojírenství a kovodělná výroba 8,2 %. (Šetření kvalifikovaných dělníků a provozních pracovníků 1974).

Kartogram 2: Podíl dělníků v ekonomicky aktivním obyvatelstvu v roce 1970

váhu v tomto přírůstku měly stavební, elektrotechnické a strojírenské obory. Vezmeme-li v úvahu jen větší odvětví, kvalifikační charakteristiky se výrazně změnily ve stavebnictví, tj. v současnosti nejexpanzivnějším odvětví pražské ekonomiky.

Neodmyslitelnou součástí ekonomického postavení dělnické třídy je ovšem i charakter průmyslové výrobní základny, a to nejen z hlediska její orientace a koncentrace, ale i z hlediska uplatnění vědy a techniky, z hlediska její modernosti. Zde můžeme jen konstatovat známá fakta. Stupeň amortizace základních prostředků pražských průmyslových podniků je značně nad společenským průměrem (v roce 1974 to bylo 53,0 % v Praze a 43,5 % v ČSSR), a vybavenost základními prostředky vůbec a stroji a zařízeními zvlášť

je značně podprůměrná (201 tisíc Kčs základních výrobních prostředků na dělníka v Praze a 316 tisíc Kčs v ČSSR). Přitom účinnost základních prostředků, stejně jako produktivita živé práce, je vysoko nad společenským průměrem (1345 Kčs společenského produktu na 1 Kčs základních prostředků v Praze oproti 906 Kčs v ČSSR). To všechno jsou skutečnosti svědčící o vysoké efektivitě pražské průmyslové základny (a tedy i o intenzivním ekonomickém podílu pražské dělnické třídy), dosahované při poměrně nižším stupni její modernizace. Tím je dáno i napětí mezi značnou kvalifikovaností a výkonností dělnické třídy v Praze a relativní zastaralostí odpovídající ekonomické báze, technického vybavení práce. Toto napětí je překonáváno mj. tradiční politickou a společenskou vyspělostí dělníků, obřežejí-

cí se i v rozvoji jejich iniciativy, socialistického soutěžení a závazkového hnutí.⁸

Zde však nemůžeme opominout skutečnost, že dělnická třída v Praze se v minulosti značně rozrostla, zejména v souvislosti s mezitřídními přesuny a se zapojením žen do výdělečné činnosti. Roste i nadále, na základě imigrace a rostoucího počtu dojíždějících dělníků, přičemž v poslední době se zvětšuje zejména podíl stavebních dělníků, kteří v Praze přechodně pracují. Z toho plyne, že míra zakotvení v tradicích pražského dělnictva není ve všech složkách dělnické třídy stejná, podobně jako nejsou stejné kvalifikační úroveň, vztah k práci a rozsah osvojení prvků městského způsobu života. V tom zůstávají dělníci velkých průmyslových závodů, u nichž se mimo jiné nejsilněji udržuje mezigenerační kontinuita povolání, ekonomickým jádrem pražské dělnické třídy a její prvořadou politickou složkou, působící jako sociální vzor nejen na ostatní dělníky, ale i na další společenské skupiny.

Ekonomické uplatnění a sociální rozvoj dělnické třídy v Praze nevyčerpaly ovšem všechny své možnosti. V tomto směru vytváří nová etapa socialistické výstavby města postupně další podmínky pro rozvoj dělnické třídy v oblasti práce, spo-

lečenské participace a mimopracovních činností. Nejde však o autonomní rozvoj na úkor ostatních sociálních složek, nýbrž o rozvoj realizovaný v základním rámci sociální homogenizace a vyrovnávání pracovních a životních podmínek. To je proces, který zatím můžeme demonstrovat v ekologické struktuře města, v prolínání dělnické populace do všech jeho částí a v posilování dělnického charakteru města jako celku. Odhalujeme tím ale jen jeden dílčí aspekt rozsáhlého komplexu dotýkajícího se všech stránek životního způsobu, integrujících se na nové sociální bázi a pro nové potřeby již vysoce rozvinuté socialistické společnosti.

3. Růst a změny skupiny inteligence

Inteligence představuje druhou hlavní složku sociální struktury pražské populace. Vysoké zastoupení inteligence je charakteristické pro velkoměsto s jeho značným podílem nevýrobních činností, a tím spíše pro hlavní město země, koncentrující v sobě politické, ekonomické a kulturní řízení celé socialistické společnosti.

Pokud jde o vymezení této společenské skupiny, není bez problémů, zejména chybě-li je provést kvantitativně, na základě statistických dat. V marxistické literatuře

Tabulka 4: Odborníci¹ a jejich charakteristiky v letech 1961–1973

Ukazatel	1961	1963	1966	1970	1973
Počet v tisících osob	143,3	154,2	176,3	203,9	221,8
Podíl z odborníků:					
ČSR	21,6	20,9	20,7	20,8	20,3
ČSSR	17,1	16,3	15,9	15,6	15,0
Podíl odborníků z technických oborů	30,0	37,1	39,1	39,9	41,8
Podíl vysokoškolsky vzdělaných odborníků	.	.	28,8	29,9	31,0
Podíl žen	40,2	.	42,9	48,7	51,2
Podíl osob nad 50 let	.	.	22,3	17,8	.

Prameny: *Šetření odborníků 1961–1973*

¹ Odborníky ve smyslu statistických šetření se rozumí pracovníci na funkčních místech duševních profesí, kteří mají vysokoškolské, úplné střední odborné nebo nižší odborné vzdělání.

⁸ Svědčí o tom například tyto údaje: V roce 1974 bylo v pražských průmyslových podnicích přijato 43 tisíc závazků, soutěžilo celkem 223 tisíc pracovníků a 131 tisíc dělníků. Nositeli titulu „Brigáda socialistické práce“ bylo 838 kolektivů, a dále pů-

sobilo 324 komplexních racionalizačních brigád. Hodnota závazků uzavřených v roce 1974 činila 139 milionů Kčs ve výrobě zboží a 58 milionů uspořádaných materiálových nákladů, přičemž závazky byly vesměs vysoko překročeny.

je nejčastěji používaným pomocným kritériem vzdělání⁹ — podle toho představovali v Praze v roce 1973 odborníci s vysokoškolským vzděláním 69 tisíc, se středním odborným vzděláním 99 tisíc a s nižším odborným vzděláním 54 tisíc, tj. celkem 222 tisíc osob. Tento početní stav je již výsledkem značného růstu, který můžeme sledovat od počátku šedesátých let.

Podle dat uvedených v tabulce 4 vzrostl v letech 1961—1973 počet odborníků o 55 procent a jejich podíl v celku pracujících hlavního města stoupl z 28 % v roce 1961 na 36 % v roce 1973. Růst byl ovšem o něco pomalejší než v národním a celospolečenském průměru, takže podíl pražských odborníků se ve srovnání s ČSR a ČSSR zmenšoval. Pokud jde o některé závažné strukturální změny, můžeme konstatovat, že 1. rychle se zvětšuje podíl technické inteligence, 2. ubývá odborníků s nižším odborným vzděláním ve prospěch středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných pracovníků, 3. narůstá podíl žen, které budou v nejbližší době představovat většinu od-

borníků, 4. zlepšuje se věkové složení odborníků, zejména ve prospěch středních věkových kategorií.

Pokud jde o oborovou strukturu inteligence, největší váhu má v Praze inteligence technická (odborníci technických oborů představovali v roce 1973 42 % pracovníků s vysokoškolským a úplným středním odborným vzděláním); její největší část pak tvoří odborníci ve strojírenství (15 % uvedených pracovníků), stavebnictví (10 %) a elektrotechnice (9 %). Za technickou inteligencí následuje inteligence ekonomická, silná především ve své středoškolské části (23 %), dále inteligence v oblastech zdravotnictví (11 %) a učitelství (8 %). Důležitou složkou pražské inteligence jsou pracovníci v oblasti vědy, výzkumu a vývoje. V roce 1974 to bylo 56,6 tisíc pracovníků, což představovalo 8,8 % pražských pracujících a 47,9 % pracovníků vědecko-výzkumné základny ČSR.

Porovnáme-li ovšem stav a strukturu odborně připravených kádrů se stavem a strukturou míst duševních pracovníků po-

Tabulka 5: Duševní pracovníci podle vybraných odvětví a podle požadovaného a skutečného vzdělání v roce 1973 (v %)¹

Odvětví	Odpovídající vzdělání				Odpovídající funkce			
	VŠ	ÚSO	SO	ÚSV	VŠ	ÚSO	SO	ÚSV
Průmysl	44,3	49,5	47,0	68,5	79,0	88,3	97,7	99,2
Stavebnictví	59,1	63,9	53,1	76,7	83,3	88,3	97,5	98,7
Doprava	51,2	54,2	40,2	64,8	80,0	88,4	95,6	99,2
Obchod a veřejné stravování	43,3	45,7	45,1	76,9	81,4	79,5	95,5	98,5
Věda a výzkum	86,5	73,5	61,3	87,7	99,7	94,0	93,4	99,2
Zdravotnictví a sociální péče	94,6	79,5	59,7	78,0	99,3	98,6	95,5	81,2
Školství, kultura a osvěta	82,2	67,7	69,0	85,6	96,7	94,1	80,7	96,8
Správa a soudnictví	66,1	54,8	47,3	78,9	98,7	90,5	80,6	97,6
Celkem	65,6	56,1	47,9	76,4	91,4	89,4	94,4	98,3

Pramen: *Šetření odborníků a duševních pracovníků 1973.*

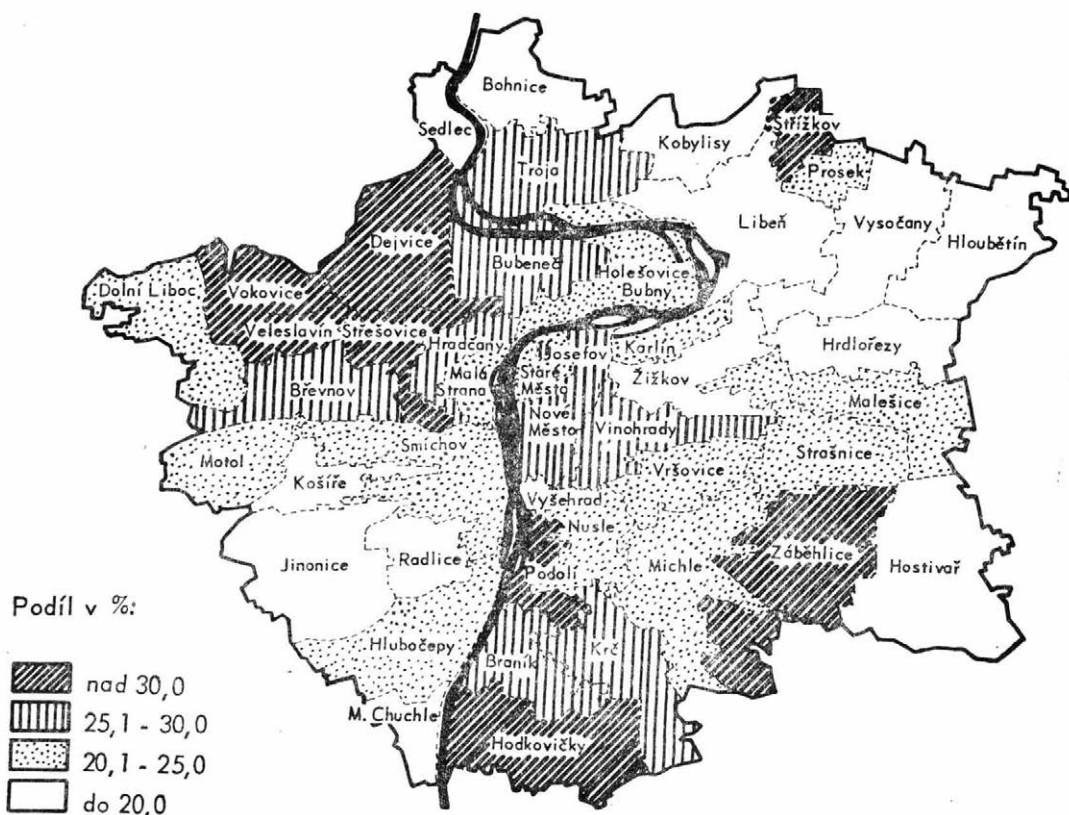
¹ Jednotlivé stupně vzdělání jsou tyto: vysokoškolské, úplné střední odborné, střední odborné, úplné střední všeobecné. Řádek Celkem zahrnuje i neuvedená odvětví.

První čtyři sloupce informují o tom, kolik pracovníků na funkčních místech s určitým požadovaným vzděláním má skutečné vzdělání odpovídající nebo vyšší (například z pracovníků průmyslu na místech s požadovaným úplným středním odborným vzděláním má toto vzdělání nebo vysokou školu 49,5 %). Další čtyři sloupce informují o tom, kolik pracovníků s určitým dosaženým vzděláním zastává funkce jemu odpovídající nebo funkce s vyšším požadovaným vzděláním (například z pracovníků průmyslu s ÚSO vzděláním zastává funkce s požadovaným ÚSO nebo vyšším vzděláním 88,3 %).

⁹ Propočet skupiny inteligence z ekonomicky aktivních obyvatel podle statistických šetření od-

borníků používají například M. N. Rutkevič [1975] a S. L. Senjavskij [1973].

Kartogram 3: Podíl osob s vysokoškolským a úplným středním odborným vzděláním v populaci nad 15 let

dle požadovaného vzdělání, objevují se značné difference. Na jedné straně chybí 29 tisíc odborníků s vysokoškolským vzděláním, 40 tisíc s úplným středním odborným vzděláním a 9 tisíc s nižším odborným vzděláním; na druhé straně je mezi duševními pracovníky navíc 17 tisíc osob se středním všeobecným vzděláním a 61 tisíc se základní školou. Pokud jde o nedostatek vysokoškolsky vzdělaných odborníků, je situace v Praze nepatrně lepší než v průměru ČSSR, na všech ostatních stupních jsou ale příslušná funkční místa obsazena z hlediska vzdělání hůře než v celospolečenském průměru.

V tabulce 5 uvádíme obsazení míst duševních pracovníků a využití dosaženého vzdělání v některých důležitých odvětvích národního hospodářství. Obsazení funkčních míst, zároveň ale i využití vzdělání je vesměs lepší v nevýrobních odvětvích,

zatímco ve výrobních odvětvích, zejména pak v průmyslu, je jak obsazení míst, tak využití vzdělání výrazně podprůměrné. Především v oblastech vědy a výzkumu, zdravotnictví, školství a kultury se zřejmě spojuje větší administrativní tlak na přiměřené vzdělanostní obsazení funkcí (a zároveň i na přiměřené uplatnění absolventů škol) s atraktivitou těchto odvětví, zejména pro vysokoškolsky vzdělané pracovníky. Výrobní odvětví nemohou dosáhnout této úrovně ani při využití všech existujících kádrových rezerv.

Jak vidíme, potřeby kvalifikované duševní práce zůstávají v Praze nepokryty ve společensky nadprůměrné míře. Přes permanentní růst středoškolsky a vysokoškolsky připravených pracovníků je vzdělanostní struktura pražských pracujících pod úrovní některých jiných velkých měst. Podle údajů sčítání lidu z r. 1970 je

z šesti měst s více než 100 000 obyvatel Praha na předposledním místě v zastoupení absolventů středních odborných škol a nemá prvenství ani v podílu vysokoškolsky vzdělaných kádřů. V tomto směru se dostala za mladší města s menším komplexem společenských funkcí, především za rychle rostoucí slovenská města. Od nich ji však odlišuje nižší podíl osob se základním vzděláním, a tedy nadprůměrná vzdělanostní homogenita populace.

Tato relativní vzdělanostní stejnorodost je patrná i v generačním průřezu populací, v němž se setkáváme se skutečně rádivými rozdíly vzdělání pouze mezi některými věkovými skupinami žen. Velká mezigenerační kontinuita vzdělání podmiňuje i jeho relativně rovnoměrné rozložení v prostoru města. Generační specifika nových sídlišť přirozeně vede i k jejich vzdělanostní převaze; jak ale ukazuje kartogram 3, nejde o žádnou koncentraci vzdělaných osob, nýbrž v podstatě jen o mírné rozdíly. Domníváme se však, že obraz zachycující prostorové rozložení dělnické kvalifikace a současně vzdělání by byl poněkud jiný, že v nových obytných celcích dochází ke koncentraci kvalifikace v obou těchto dimenzích a tedy i k aktivní interakci vyspělých složek dělnické třídy a inteligence. Prostorová segregace sociálních skupin přestala být pro Prahu problémem — nyní se otvírá otázka využití všech potencií, jež z prohlubující se sociální a ekologické homogenizace plynou a jež podmiňují charakter socialistického velkoměsta, tj. integrovaného prostředí rozvíjející se spolupráce a prohlubujícího se svazku dělnické třídy a socialistické inteligence.

Pražská inteligence stojí před dalším rozvojem, který nutně provází i stimuluje současný stavební, ekonomický i demografický rozmach města. Rozhodující složkou její sociální reprodukce bude i nadále dělnická třída, i když se také bude zvyšovat její mezigenerační seberekрутace vycházející z již vyhraněné socialistického charakteru dnešní struktury inteligence. Růst její početnosti by měl být zajišťován nikoli na úkor dělnické třídy (jejíž zastoupení ve složení pracujících je dlouhodobě stabilní), nýbrž na základě zmenšování kategorie ostatních zaměstnanců,

tj. duševních pracovníků bez odpovídající kvalifikační přípravy. Zvětšování skupiny inteligence je třeba dosahovat postupným vyrovnáváním skutečné struktury vzdělání s jeho požadovanou strukturou, pokud odráží skutečnou národohospodářskou potřebu. Zmenšování zprostředkujících vrstev, nevyhraněných složek sociální struktury, které představují různé kategorie nekvalifikovaných zaměstnanců, povede rovněž k většímu sepětí dělnické třídy a inteligence, k prohlubování jejich reálných sociálních vazeb.

4. Reprodukce sociální struktury

Nová podoba sociálně třídního složení pražského pracujícího obyvatelstva v sobě skrývá kontinuitu, danou postupně se zmenšující vahou staré sociální struktury jako základní reprodukční báze struktury nové. V genetických momentech dnešního složení jsou obsaženy některé prvky struktury charakteristické pro kapitalistickou společnost, které mizí teprve v dlouhodobém vývoji, s výměnou generací. To je velmi důležitý aspekt dynamiky sociální struktury, o kterém však nejsou k dispozici potřebná data. Pouze v rámci Mikrocensu 1967 byly zkoumány některé charakteristiky mobilitních procesů, tj. třídní původ a původní sociální příslušnost obyvatel Prahy. Jak se ukázalo, v Praze je více koncentrováno obyvatelstvo pocházející z rodin úředníků a zaměstnanců (28 % v Praze oproti 9 % na ostatním českém území), přičemž z rodin buržoazie pocházelo 6 % a z rodin maloburžoazie 16 % šetřených respondentů. Největší váhu měl ovšem dělnický původ, charakteristický pro 49 % populace. Podíl třídní struktury kapitalistické společnosti na sociální struktuře Prahy se ovšem snižuje s každým rokem a reprodukce sociální struktury na vlastní socialistické bázi nabývá stále větší převahu nejprve ve vnitrogeneračním, v dalším sledu pak i v mezigeneračním čase. Tím je dána i rychlost přesunu probíhajících ve všech dimenzích sociálního postavení.

Vzhledem k omezenému množství dat můžeme tento typ pohybů dokumentovat na přesunech ve složitosti práce, jak byly zachyceny v Mikrocensu 1967. Porovná-

Tabulka 6: Ekonomicky aktivní obyvatelstvo podle pohlaví, věku a sociální skupiny v letech 1950—1970 (v %)¹

		Muži				Ženy			
		20—29	30—39	40—49	50—59	20—29	30—39	40—49	50—59
1950		46,1	33,4	32,0	25,4	31,9	40,9	52,6	57,4
		31,8	19,0	17,9	14,5	18,9	19,5	22,5	18,8
		52,4	60,4	57,5	61,9	66,9	54,6	40,4	31,2
		1,5	6,2	10,5	12,7	1,2	4,5	7,0	11,4
		70,3	96,8	84,5	85,1	53,9	36,5	39,6	31,1
1961		53,4	37,5	43,5	49,3	22,4	29,9	42,0	53,7
		30,5	20,3	21,0	23,4	13,8	15,5	19,4	21,4
		44,1	59,7	53,1	47,0	75,0	65,5	53,0	41,3
		13,4	20,4	13,2	9,6	8,6	8,9	3,6	1,7
		2,5	2,8	3,4	3,7	2,6	4,6	5,0	5,0
1970		92,2	98,8	97,4	91,0	76,1	69,7	73,3	53,2
		63,2	41,8	34,6	42,8	31,2	25,7	35,7	48,9
		19,7	14,7	12,4	11,1	10,4	8,8	12,2	14,2
		30,7	53,6	61,4	53,0	61,3	69,6	59,1	46,0
		10,0	24,2	25,2	13,9	9,7	13,6	7,3	2,6
		6,1	4,6	4,0	4,2	8,5	4,7	5,2	5,6
		90,6	99,0	98,2	91,8	81,1	87,2	87,6	59,1

Prameny: Sčítání lidu 1950, 1961, 1970

¹ V každé věkové skupině jsou uvedeny tyto její složky:

1. dělníci celkem
2. z toho dělníci v průmyslu
3. zaměstnanci celkem
4. z toho zaměstnanci s vysokou školou
5. ostatní skupiny (do 100 %)
6. podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva v celé populaci

me-li pracovní zařazení dotázaného a jeho otce, došlo v 65 % ke změně kategorie složitosti práce; přesuny zde tedy byly rychlejší než v rámci ČSR (kde bylo mobilních 58 %). Rozdíl byl způsoben odlišností dotázaných a jejich otců podle uvedeného ukazatele, přičemž rozsah „cirkulace“ byl v obou porovnávaných souborech stejný (49—50 %). Zde nemůžeme pominout migraci jako významný aspekt reprodukce sociální struktury pražského obyvatelstva — v daném případě zachycujeme totiž do minulosti nikoli sociálně ekonomické charakteristiky Prahy, ale charakteristiky otců dnešních Pražanů, bydlících z velké části mimo hlavní město. Podle některých výzkumů lze odhadnout, že zhruba 40 % dnešních Pražanů není „Vltavou křtěno“, a to přes poměrně volné tempo imigrace v posledním období. Trvalý přechod do velkoměsta má specifické soci-

ální souvislosti, v nadprůměrné míře je spojen i se změnou sociálního postavení, růstem životní úrovně, zlepšením bytových podmínek apod. Tento faktor vysvětluje do značné míry i vyšší, strukturálně podmíněný podíl mezigeneračních sociálních přesunů, zachycený z hlediska současné (resp. poměrně nedávné) pražské populace. Druhou stránkou stejného procesu je pak menší pohyblivost ve vnitrogeneračních drahách, jejichž prostor se rozsahem mezigeneračních změn a přílivem nových pracovních sil nutně zmenšuje. Z hlediska původního postavení a vnitrogeneračních přesunů proběhlo v Praze poněkud méně přesunů v porovnání s českými zeměmi (49 oproti 56 %).

Mobilitní přesuny však zachycují jen jeden, a to méně významný aspekt reprodukce sociální struktury, kterou musíme sledovat v několika různých rovinách.¹⁰

¹⁰ K problémům mobilitního přístupu viz podrobněji [Charvát, Linhart, Večerník 1975]. K některým

otázkám reprodukce sociální struktury a dělnické třídy viz [Charvát 1976].

V tabulce 6 uvádíme některé hrubé údaje o tomto složení podle censových dat z let 1950 až 1957. Věkové členění umožňuje na jedné straně sledovat, jak se ve společenském vývoji mění „sociální profil“ demograficky vymezených kategorií obyvatelstva, na druhé straně pak zkoumat, jaké nové prvky tento vývoj vnáší do složení každé další věkové kategorie, reprezentující do určité míry i novou generaci. Jak se ukazuje, v obou směrech došlo k rozsáhlým změnám, které byly navíc umocněny celkovým růstem počtu ekonomicky aktivních Pražanů. Pokud jde o trendy v reprodukci sociální struktury, můžeme data interpretovat jako pohyby určitých generací, jako změny uskutečněné mezi generacemi, ale i jako pohyby v mezigenerační reprodukční bázi (tj. vezmeme-li odstup dvacetilet jako přibližnou relaci sociálního složení generace otců a matek a generace jejich dětí).

Ve všech těchto rovinách se ukazuje v první řadě posílení váhy dělnické třídy jako vyústění minulých reprodukčních procesů a jako zdroj budoucích reprodukčních procesů. To platí přesto, že zejména v pohybu uvnitř věkových kohort dochází k významným přesunům od dělnických k zaměstnaneckým profesím. Příznačný a pro budoucnost nemálo významný je růst počtu dělníků mezi věkovými skupinami, který sledujeme u mužů ve dvou kohortách do 39 let a u žen v nejmladší kohortě do 29 let. Z hlediska reprodukce sociální struktury je rovněž velmi důležitá skutečnost, že se zřetelem k zastoupení dělnické třídy se „sociální profil“ jednotlivých věkových kategorií vůči minulosti výrazně homogenizoval, že se nesetkáváme — zejména v porovnání s r. 1950 — s odlivem dělníků ve starších věkových skupinách.

Totéž, co konstatujeme u dělníků, platí v inverzní optice pro zaměstnance jako souhrnnou skupinu nemanuálních profesí. V jejím rámci však probíhají významné přesuny směrem k vzdělanějším kategoriím, a to jak v rámci věkových kohort, tak mezi nimi. Z toho hlediska je zvlášť významný proces vzdělanostního vyrovnávání mezi muži a ženami, který vede k velmi odlišným diferencím mezi různými věkovými kohortami v rámci těchto podskupin. Porovnáme-li ovšem vzdělanostní složení věkových skupin v Praze a v ostatních městech v roce 1970, zjistíme, že se rozdily zvětšují v neprospěch Prahy; pro budoucnost se tak zakládá opožďování růstu kvalifikační struktury v hlavním městě.¹¹

Údaje tabulky 6 také ukazují, byť ve velmi hrubé podobě, historická specifika reprodukčních procesů, úzce spjatá s celospolečenským vývojem. Období padesátých let, tj. období zásadních změn v ekonomickém zapojení a třídním složení populace, je charakterizováno převahou přesunů v rámci jednotlivých kohort (přesunů, které ovšem nebyly zachyceny v celém rozsahu vzhledem k neúplné srovnatelnosti censových dat z let 1950 a 1961). Jsou minimalizovány soukromovlastnické složky sociální struktury, dochází k rozsáhlým přelivům mezi dělnickou třídou a kategoriemi nemanuálních pracovníků, do výdělečné činnosti se zapojuje většina žen. Období šedesátých let se naproti tomu vyznačuje relativní stabilizací základního členění věkových kohort (příčemž ovšem dochází k přesunům mezi méně kvalifikovanou a kvalifikovanější částí jak u dělníků, tak u zaměstnanců) a podstata změn sociální struktury se přenáší do rozdílů mezi věkovými kohortami, z nichž každá následující vykazuje nový „sociální profil“, pozměňující i celkové charakteristiky ekonomicky činného obyvatelstva.

Jak naznačují vývojové perspektivy sedmdesátých let, uvedené „mezikohortní“ změny stačí pokrýt potřebné změny v kvalifikačním složení pražských pracujících. Tendence k stabilizaci sociální struktury v rámci kohort se tedy bude spíše posilovat, mj. v souladu s růstem kvalifikačních nároků a stoupajícím napětím v bilanci pracovních sil. Vůči „vnitřikohortní“ struktuře budou ovšem mít určitý modifikující vliv dva jevy, rozšiřující demografickou základnu reprodukce pražského obyvatelstva: 1. zvětšení správního území

¹¹ Podle sčítání 1970 byly v kategorii 25–29letých podíly osob s úplným středním odborným a s vysokoškolským vzděláním následující:

	Praha	Brno	Bratislava	Košice
Muži: ÚSO	21,6	22,6	20,7	27,0
	VS	15,7	17,0	24,6
Ženy: ÚSO	29,8	28,7	27,2	30,7
	VS	13,3	13,8	22,1

hlavního města v roce 1974, 2. vyšší migrační přírůstky. Jak přiřazení dalších příměstských obcí, tak v současné době podporovaná migrace do Prahy působí mírně, avšak souhlasně na zvýšení podílu dělnické třídy.¹²

Souhrnně tedy můžeme říci, že další dynamika sociálně třídní struktury v hlavním městě se bude rozvíjet v hluboké kontinuitě s dosavadními procesy i v nejužší návaznosti na celospolečenské změny. Z perspektiv, které byly v programových dokumentech otevřeny pro společnost vcelku a pro Prahu zvlášť, vyplývají pro sociálně třídní strukturu tyto základní procesy:

— další zvyšování a intenzivnější využívání koncentrace, kvalifikace a participace dělnické třídy, její spojování s nejmodernější výrobní technikou a všestranný sociální rozvoj;

— početní a vzdělanostní růst socialistické inteligence, její další sblížování s výrobou a s dělnickou třídou;

— zmenšování počtu duševních pracovníků bez potřebné kvalifikace (jako důsledek uvedených procesů), a to na základě růstu vzdělanosti a uplatňování vědeckotechnického pokroku v oblasti řízení, služeb apod.;

— další vyrovnávání sociálního postavení a životních podmínek společenských tříd a skupin, promítající se i do pokračující prostorové homogenizace;

— zajištění reprodukce sociálně třídní struktury ve směru odpovídajícím budování vyspělé socialistické společnosti, a to především na základě měnícího se sociálního profilu nastupujících generací, při zachování určitého podílu vnitrogeneračních přesunů.

Ve všech těchto procesech by se Praha měla dostat do popředí společenského vývoje, tj. v souladu se svým postavením několikanásobného centra by měla otevírat perspektivy dalších socialistických přeměn a v určitém smyslu prověřovat nové formy, v nichž se bude utvářet sociálně třídní struktura celé naší společnosti. Proto i požadavky, které musíme na její

tvorbu v hlavním městě klást, by měly být náročnější a měly by vycházet nejen z přítomných, ale i z budoucích potřeb.

Prameny a literatura

- Číslo o hlavním městě Praze, Městská správa ČSÚ v Praze 1975.
Charvát F., Linhart J., Večerník J.: *Vývoj sociálně třídní struktury Československa v třiceti letech budování socialismu*. Sociologický časopis 1975, č. 5.
Charvát F.: *Dělnická třída v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti*. Sociologický časopis 1976, č. 6.
Musil J.: *Demografická a sociálně hygienická struktura Prahy a některých jiných českých měst*. Disertační práce, Praha 1959.
Rutkevič M. N.: *Tendenci izmenenija socialnoj struktury sovetskogo obščestva*. Sociologičeskije issledovanija, 1975, č. 1.
Senjavskej S. L.: *Izmenenija v socialnoj strukture sovetskogo obščestva 1938—1970*. Moskva, Mysl 1973.
Sčítání 1930, 1950, 1961, 1970. Pramenné publikace SSÚ a FSÚ.
Soupis obyvatelstva z let 1946—1947. Praha, SSÚ 1951.
Statistická ročenka 1975. Praha, SNTL-Alfa 1975.
Šetření kvalifikovaných dělníků a provozních pracovníků 1974. Pramenné publikace Městské správy ČSÚ v Praze.
Šetření odborníků a duševních pracovníků 1961—1973. Pramenné publikace Městské správy ČSÚ v Praze.

Резюме

Харват Ф., Вечерник И.: Динамика и воспроизводство социально-классовой структуры города Праги

Социальная структура столицы привлекает и органически объединяет наиболее прогрессивные общественные слои, стимулирует их взаимодействие и единство, обновляемое и развиваемое в повседневной производственной деятельности, в соучастии в присущих всем им общим потребностям и интересам. Рамками, в которых протекали изменения в обоих основных общественных группах Праги — в рабочем классе и в интеллигенции — являлась, конечно, структура всего чехословацкого общества. Формирование социалистического общества шло прежде всего по пути преодоления унаследованных от прошлого различий, вследствие чего другие города опережали Прагу как по темпам роста, так и по динамике социального развития. Одновременно имела

¹² Zatímco na území Prahy v hranicích před připojením jedenadvaceti obcí v roce 1968 bylo v roce 1970 41,7 % dělníků z celkového počtu ekonomicky aktivních osob, činil na přiřazeném území tento podíl 53,4 %; rozšířením správních hranic se tak

podíl dělníků zvýšil o 1 %. Pokud jde o působení migrace na sociální složení, viz tabulku 2 v článku J. Musila, z níž plyne poměrně příznivý index stabilizace u dělnických kategorií.

место значительная социальная гомогенизация в рамках экологической структуры Праги.

Рабочий класс как целое, и промышленные рабочие как ядро рабочего класса, остаются несмотря на определенные изменения крупнейшими социально гомогенными и сосредоточенными компонентами социальной структуры, ее решающими движущими силами. Для рабочего класса характерен высокий уровень квалификации, участия в экономической и политической жизни. Этим показателям, однако, не отвечает уровень технического оснащения пражской промышленной базы. Значительным был и рост интеллигенции в Праге, но темпы этого роста были медленнее чем в других местах, что привело к тому, что потребности в высококвалифицированном умственном труде удовлетворяются в Праге в заметно меньшей мере, чем в других городах.

Воспроизводство социальной структуры, рассматриваемое с точки зрения мобильности, выказывает с одной стороны более значительные сдвиги между поколениями (определяемые значением миграций), а с другой стороны относительно меньшие сдвиги внутри поколений (определяемые более медленным темпом изменений структуры рабочей силы). Заостряя внимание на возрастные когорты (таб. 6), мы обнаруживаем историческую обусловленность процессов воспроизводства, в которых вначале преобладают сдвиги внутри когорт, тогда как позже сущность изменений социальной структуры сдвигается в сторону различий между когортами.

Summary

Charvát F. — Večerník J.: Dynamics and Reproduction of Prague's Social Structure

The social structure of the capital involves and organically interconnects the most progressive social components, stimulating their co-operation and unity which are re-established and developed in everyday production activities on the one hand, and in sharing

common needs and interests on the other. It was, of course, the structure of the entire Czechoslovak society that represented the framework of fundamental changes taking place in both the main social groups of Prague — i.e. the working class and the intelligentsia. The formation of socialist society was aimed at overcoming the differences inherited from the past, and, for this reason, other towns were growing at a more rapid rate than Prague which thus relatively lagged behind and manifested a slower social dynamics. A marked social homogenization was simultaneously taking place within the scope of its ecological structure.

Notwithstanding certain changes, the working class as a whole and industrial workers as its core continue to be the greatest socially homogeneous and concentrated components and the key motive powers of Prague's social structure. The working class is characterized by a high qualification level and by considerable economic and political participation; these, however, are out of keeping with the technological level of Prague's industrial basis. Also the growth of the intelligentsia was of great significance: since, however, this has been taking place at a slower rate than elsewhere, the needs of qualified brainwork remain uncovered to an extent which is socially above the average.

The reproduction of social structure followed from the mobility aspect involves, on the one hand, more intensive intergeneration motions (given by the implications of migration), and, on the other hand, lower intrageneration shifts (given by a slower motion in the labour-power structure). From the viewpoint of age cohorts (Table 6), the historically conditioned character of reproduction processes makes itself felt: in the first stages it is shifts within the framework of cohorts that predominate, whereas, later on, the substance of social-structure changes shifts into differences among cohorts.